

Elşən Mirişli

Gence şəhəri
tarixçi

IX Yazı

İrki Xoca beləliklə at ətinin hansı parçasının hansı nəslə verilməyini, bir daha heç bir narazılıq və anlaşılmazlıq olmaması üçün təyin etdi. Toyda iki at kəsməli idilər. At on iki hissəyə parşalanır. Atın birini Bozoklara, o birini Üçoklara verdilər. Boyuna yaxın olan arxa sümüyü, arxaya yaxın olan onurğası, bir də sağ qol padşahın ulus böyüyünün olmalıdır. Digər parçalar bir nəslə və Oğuzun oğullarına ayrıca pay (xas uluş) kimi verilir. Bu ona görə edilir ki, heç kəs başqasının payını yeməsin. Bu cür təfsilat hər bir qəbilənin adı altında yazıldı.

O zamanlar tabe olan ölkə hakimlərindən biri vergi ödəməkdən boyun qaçırırsa, bəylərdən biri döyüşçülərlə onun üzərinə göndərilirdi. Bu yolla yerlərdə vəzifələr vaxtılı-vaxtında yerinə yetirilirdi. Bütün başqa ölkələrdə də Oğuzun oğullarının işləri təkmilləşəndən sonra belə əmr verdilər. Sağ qol olan Bozok qəbiləsinin yaylaqları Sayram sərhəddindən və Baqurd dağlarından ta Qarabağa qədər olsun. Sol qol olan Üçoklar isə Kurtaq, Yeniuda (Karısunur?), Tuqluq? (Quşluq?) və Bozyakadan ta Almalığın Ağdağına qədər olan torpaqları yaylaq etsinlər. Qışlaq kimi (Bozoklar) sağ qol üçün Barsuk, Aktağ, Namallıq (Tamallıq?), Basarqum təyin edildi. Sol qol üçün (Üçok) Kayı (Qarlı?)dərə, Asaneşe (Sal Keçdum?), Kum Senqri, Kayı Durdu, Yar Senqri (Başqurd – Ural dağları) təyin edildi.

Gün xan 70 yaşında taxta çıxıb elə bir o qədər də padşahlıq etdikdən sonra vəfat etmişdi. Gün xanın oğlu Dib Yavqu xan padşah oldu. Gün xandan sonra padşahlıq taxtına, ulu babasının adını qoyduğu oğlu Dib Yavqu xan çıxdı. Dib Yavqu xan bəylərdən, ululardan və divan adamlarından soruşdu ki, cəddimiz Oğuz bu qədər ölkələri necə tutmuş, haradan-haraya qədər almışdır (zəbt etmişdir?) Buraya yığılanlar içərisində Salur boyundan olan Ulaş və Ulad adlı iki nəfər ata və oğul irəli gəlib, diz çöküb salamladılar və cavab verdilər: Gündoğandan günbatana qədər bütün ölkələri sənin ata babaların tutmuşlar. Biz sənə arxayınlıq və ölkələrin vergi verməliyinə izləyirik. Əgər biri boyun qaçırırsa, qarşısını elə şiddətlə savaşa alar ki, ondan bir nişanə və iz qalsın. Ata-babaların adı və şərəfi daima qalmalıdır. Heç kimsə sənə vergi verməklə gecikməyə ürok etməz. Yavqu xan bu sözləri eşidincə çox sevindi. Öz-özünə dedi: "Məmləkəti olduğu kimi saxlaya bilmək, bilik və bacarığı göz qabağında olan bu iki kəsin sözüne qulaq asmaq mümkün olar". Onlara tamamilə (güvəndi) arxalanaq son dərəcə sayğı-sevgi və qonaqpərvərlik göstərdi.

Onlara dedi: "Siz bizimlə bir oldunuz, biz sizlə kimi o biri nəsillərin növərləri də bizimlə bərabər olacaqlarmı?". Onlar dedilər ki: Yazır qəbiləsindən olan Alan adlı bir bəy və onun oğlu Bulak (Uvlax) eləcə də Dib Çənqşu oğlu Barkeş, Taşbek (Yaşbek) və onun da Digər nəslindən olan oğlu Baqlu bəy (Yalqu bəy) bizim

arxamızdırlar. Bayandur nəslindən olan Tulyu (Qulu) Xoca da bizim müttəfiqimizdir. Sənin düşmənlərin olan hər yerdə bizimlə birlikdə olurlar və sən (yolunda) ölümə gedirlər. Bu sözləri eşidib Dib Yavqu xan çox xoşlandı və üreyi daha da təpələndi. Öz-özünə dedi: "Bu qədər nəsil mənimlə birdir, onda tədbirlərin nəticələri də gözəl olmalıdır". Bu səbəbdən adı çəkilən nəsillərin bəylərinin atalarını yanına çağıraraq saxladı. Oğulları isə elçi kimi gələcək üç ilin vergisini yığmaq üçün Şam, Bulğar, Başqurd, Kıl-Barakya, Fars, Kerman, İsfahan, Bağdad və Bəsreyə göndərdi. Bu yerlərin adamları qayda üzrə vergiləri verirdi. Bütün ölkələr onun qanadı altında

əmin-amanlıq idi. Padşahlığı sona yetəndə oğlu İnalsır Yavqu xan onun yerinə şahlıq taxtına çıxdı. Yeddi il padşahlıq etdi və ölkəyə tam xoşbəxtlik və əmin-amanlıq verdi. Onun vəzirləri Salurlardan Oksi Xoca və Yivalardan Taban Xoca idi. Yeddi illik padşahlıq dövründə oğlu Ala Atlı Keş Yerneqli Kayı İnal xandan çox razı idi. Hələ öz sağlığında padşahlığı oğlu Ala Atlı Keş Yerneqli Kayı İnal xana vermək istəyirdi. Ala Atlı Keş Yerneqli Kayı İnal sözünün mənası "bir ala ata minmiş və samurdan paltar geymiş" deməkdir, Kayı isə atasının adıdır. Ala Atlı Keş Yerneqli Kayı İnal xan şahlıq taxtına oturdu. Onun padşahlığı dövründə peyğənbərimiz həzrət Məhəmməd Mustafa əleyhissələm zühur etmiş, bu hökmdar da Qorqud

iki şəxsə idi. Kayı İnal xan öldəndə Bayandur Denkerin oğlu Erki böyük bir süfrə açmışdı. İki göl düzəltdi: birini yoqurt (ayran), obirini kumisla doldurdu. Elə çox at, inək, mal və qoyun eti yığılmışdı ki, bunlardan bir neçə dağ əmələ gəlmişdi. Ne qədər ölkə varsa orada adamlar yasa gəlmiş, hamıya da yemək vermişdilər. Onlar özləri ilə yemək götürmüşdülər, lakin yenə də artıq qalmışdı. Bu padşahın oğlu yox idi. Son vaxtlarda xanımı təsadüfən hamilə oldu və o, öldüyü zaman onun uşağı oldu. Bu uşaq doğulanda Bayat boyundan olan Qorqud və Erki hər ikisi bu uşağın adı Tuman olsun dedilər, yəni duman. Divanın böyükləri dedilər ki, "Duman qarantlı olsa da, otlar üçün çox faydalı olan nəmlik zamanı yaranır. Bu uşağın atasının ölümüylə xal-

(şəraitin) hökmü belədir: Tuman xan çox kiçikdir və padşahlıq vəzifələrini yerinə yetirə bilməz. **Padşahlıq bu uşağın adına yazılsın. O, böyüyənə qədər onun adından bizlərə başçılıq etmək üçün indiyə qədər buna çox böyük haqq qazanmış Erkinin onun naibi təyin etməliyik!** Qorqud bu sözləri deyəndən sonra hamı razılaşdı və bu uşağı padşahlıq taxtına oturdular. Erkinin də ona naib seçdilər. **Ayran və kumis dolu iki göl yasradığı üçün adına Köl Erki xan dedilər və onu şahlıq taxtına oturdular. Doqquz il padşahlıq taxtında qaldı və padşah adı ilə başçılıq etdi. Tuman xan böyüdükdən sonra şahlıq taxtı irsən və hüquqi cəhətdən ona çatmalı idi. Taxtı tələb etdi, sağ və sol qol bəylərindən mülaziman üç yüz nəfərini və əsgərlərini çağıraraq "artıq taxta çıxdıram" dedi. Naibi Köl Erki xan bunu bilib çox qorxdu və narahat oldu. Göl Erki köməkçilərinə (nəvvab) dedi: doqquz yüz qoyun, doqquz dayça kəsin, məclis (toy) qurun və Tumana deyir**

Cami ət-təvarixin Oğuznaməsi

idi. Qonşu ölkələrin hökmdarlarının hamısı ata-babalarının çağında olduğu kimi itaətdə idilər. Dib Yavqu xan bir müddət padşahlıq etdikdən sonra Gündoğan ölkə-

nin əhalisi düşmən olub itaət etmədi. Bura gündoğanda yerləşən bir ölkədir, adına Yemekən (Yemekli) deyirlər. Çox güclü insanlar idilər. Onların iki kişisi başqalarının on kişisinə qarşı dura bilərdi. Bu qəbilənin günəş doğan vaxtı təbii çalma kimi bir adəti var idi. Yavqu xan onlarla düşmən olunca bu ölkəni almaq üçün ordunu toplayıb oraya yolladı. Oranı tarmar etdikdən sonra geri döndü. Ancaq ilahi qəderin əmrinə tabe oldu boyun əydi: atı sürüdü, yerə yığıldı, bel sümüyü sınıb öldü. Ondən sonra onun yerinə Kurs Yavqu taxta çıxdı. Onun naibi Alış Oklı Olsun idi. Görəcəyi hər bir işi öncə onunla danışdı sonra edərdi. Otuz il padşahlıq etdi və ondan sonra oğlu Koru Yasaq Sır Yavqu xan padşah keçdi. Doxsan il padşahlıq etdi. Ondən sonra İnal Yavqu xan onun yerinə keçdi. Deyilənlərə görə o yüz iyirmi il padşahlıq elədi. Hakimiyyəti zamanı o öz vəzirli, naib və bəyləri Karu(?) Koyu və Bayat (?) Dede Kereçik Salurlardan olan olan Damaq və yenə Salurlardan olan Oksi ilə məsləhət, məşvərət edərdi. Bu dövrdə bütün məmləkətlərdə və vilayətlərdə sülh və

Bayat Dede Kereçini elçi sifəti ilə onun hüzuruna göndərmiş və müsəlman olmuşdu. Bu Qorqud Bayat nəslindən olub Qara Xocanın oğlu idi. Çox ağıllı, bilikli və kərəmet sahibi bir kəs idi. İnal xan Yasaq Sır Yavqu dövründə meydana çıxmışdı. **Hadisələr belə təsvir edilir: "Kayı (ilindən) Qara Xocanın oğlu Qorqud atanın, Salur (ilindən) Enkiş Xocanın və Avaşban Xocanın başçılığı ilə bütün Oğuz ili yığıldı və Kayı elindən olan İnal Yavını padşah seçdilər. Onun vəzirli Qorqud ata idi. Bu Qorqud ata nə desə, padşah onun sözündən kənara çıxmazdı. Qorqud ata bir çox qəribə işlər gördü.**

Qorqud Bayat Dede Kereçi bu sözləri söyləyənin dediyinə görə iki yüz doxsan beş il ömür sürmüşdü. Üç padşahın baş vəzirli olmuşdur. Onun gözəl sözləri, deyimləri və haqqında gözəl hekayələr çoxdur və bunlar haqda ayrıca deyiləcəkdir. Bu zaman atasının təyin etmiş olduğu naiblər və köməkçiləri öldülər. Onların yerinə başqa naib və vəzirler seçildi. Onlardan biri Bayandurlardan olan Denker, o biri İqdirlərdən olan Döngə idi. Bu padşah ölün-cəyə qədər vəzirlik və naiblik bu

qın könlü qəmlə dolmuş, ətrafı duman almış və qarantlıq bürümüşdü. Ancaq ümid edə bilərik ki, bunlar keçəcək günəş doğub dünyaya bir yenilik gətirəcək, otlar çoxalacaq və hamının işi düzələcəkdir. Bu səbəbdən ona bu adı qoyduq". İnalsır Yavqu xan öz yerinə oğlu Ala Atlı Keş Yerneqli Kayı İnal xanı qoydu. Həyatı boyunca ov ovlayıb, öldürüb dillərini kəsərək bir qutuya qoyub saxlayıb və deyir ki: əgər oğlum olarsa, doğulan kimi bu dilləri ona verin, heyvanların dilini öyrənsin. Tuman xan doğulan zaman bu qutunu təsadüfən tapdı və içindəkilərin hamısını suda yaxalayıb Tuman xana verdilər. Bu səbəbdən uşaq böyüyəndə bütün heyvanların dilini bildirdi.

Bundan sonra böyük, kiçik-hamı toplaşdı Tuman xan böyüyənə qədər taxtı kimə vermək barədə məsləhətləşirdi. Qorqud hamının arasından uca səslə dedi: "Padşahımız öldüyü vaxt hamı bilir ki, Erki onun qulluğunda idi və gözəl adı-sanı vardı. Çox dəyərli xidmətləri var. İki göl düzəldib, ayran və kumisla doldurub. O qədər də et topladı ki, heç bir kəs bunu edə bilməzdi. Onun haqqı daha çoxdur və zamanın bu vəziyyətin

ki, mən ova getdim". Bu toy qurulan sonra kasa təqdimi mərasimi üçün ayrıca üç min qoyun, otuz dayça hazırlanmasını buyurdu. Qorqudun yanına adam göndərərək onun kasa təqdimi mərasimində olmasını istədi. "Sən dövlətin dayağısan, işlər elə belə ola bilər, lakin şübhə yoxdur ki, haqq Tuman xanın tərəfindədir. Taxt və məmləkət onundur. Gəlib istədiyini fikri bildirsin. Biz də ona uyğun davranacağıq. Bu xəbəri alınca Qorqud Bayat Dede Kereçi oraya gəldi. Göl Erki Tuman xanın şərəfinə toy qurdu. Qorqud isə kasa təqdim etdi.

Oğuznamədə Oğuzların hərbi təşkilatı

Oğuz Türkləri Oğuz Xaqan və altı oğlu Gün xan, Ay xan, Ulduz xan, Kök xan, Dağ xan, Dəniz xan və Oğuz Xaqanın 24 oğlan nəvəsindən törəmişdilər. Özlərinə məxsus güclü hərbi təşkilat yaratmışdılar.

Oğuzun ordusu yeddi hissəyə bölünürdü. Birinci hissə monqolca bulçunqar; türkçə qaravul adlanırdı. O, ordunun əsas qüvvələrinin başında dururdu. İkinci hissə monqolca manqolay, türkçə yeray, ərəbcə isə müqəddimət əlcayt adlanırdı. O, gənc, igid döyüşçülərdən təşkil olunurdu. Üçüncü hissəni Olcay xan monqolca branqar, türkçə ön qol adlanırdı ki, bu da ərəbcə meymana (sağ cinah) deməkdir. Dördüncü hissəni Olcay xan monqolca çuvanqar, türkçə sol qol adlanırdı ki, bu da ərəbcə maysara (sol cinah) deməkdir. Beşinci hissə ordunun gözüdür. O, qol adlanır və ordunun sağ və sol cinahları arasında yerləşdirilirdi. Ordunun komandanı və bayrağı (tuğ) burada olurdu. Altıncı hissə küçüngər adlanır və beşinci hissəçi (qol) arasında dururdu. Ona türkçə ciqdavul, bəzən isə ökçə deyilir. Yeddiinci hissə monqolca bistinqar, türkçə isə buxtarma adlanır və altıncı hissənin (küçüngər) arxasında yerləşirdi. Bu hərbi hissənin ərəbcə adı yoxdur. İki ordunun qarşılaşdığı yerə qarşı deyilirdi.

Ordunun tərkibində urun, solqay, savrum, ünüş və küşük bölmələrinin də adı çəkilir, lakin izah olunmur.

(ardı var)